

yi sürdüren Muâz b. Müslim kumandayı Herat Emîri Saîd el-Haraşî'ye devretti. Uzun süren kuşatma sonunda Mukanna' kuvvetlerinin bir kısmı gizlice Saîd el-Haraşî'den eman diledi. İstekleri kabul edilince 30.000'e yakın Mukanna' taraftarı kaleden ayrıldı. 2000 kadar taraftarıyla mücadelede devam eden Mukanna'nın mağlûp olacağını anlayınca kalenin ortasına büyük bir ateş yaktırarak mevcut hayvanları, malları ve elbiseleri ateşe atıp yaktığı, ardından bütün ailesini toplayıp beraberliği sürdürmek isteyenlerin birlikte semaya yükselebilmeleri için kendilerini ateşe atmalarını bildirdiği, önce ailesiyle birlikte kendisinin, ardından yakınları ve mensuplarının ateşe atlayıp yandıkları, kaleye giren halifeye bağlı güçlerin her tarafın boş, yanmış ve tahrip edilmiş olduğunu gördükleri kaydedilmektedir (İbnü'l-Esîr, VI, 51-52). Bir başka rivayette ise Mukanna' ve taraftarlarının içtikleri zehirli içkiden dolayı öldükleri (Taberî, VIII, 144), Mukanna'nın başının kesilerek Saîd el-Haraşî tarafından o sırada Halep'te bulunan Halife Mehdi'ye gönderildiği belirtilmektedir (İbnü'l-Esîr, VI, 52). Onun ölüm tarihini Nüveyrî 159 (776), İbnü'l-Esîr 161 (778), Taberî 163 (780) ve Bîrûnî 169 (785) olarak kaydetmiştir.

Mukanna'nın bazı taraftarlarının inançlarını günümüzde Keş, Nerşah ve Buha-ra'da sürdürdükleri bilinmektedir. Onun görüşlerini benimseyenlerin oluşturduğu aşırı müşebbihe fırkası Mukannaiyye diye anılmaktadır. Etrafında toplanan kitlenin fakir köylü ve göçebelerden oluştuğu dikkate alınırsa Mukanna'nın isyanının aslında Orta Asya'nın köylü ve çiftçilerden meydana gelen halkıyla Mâverâünnehir'de hâkim olan Abbâsî yönetimi arasındaki sosyal bir mücadeleden ibaret olduğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, III, 101-103; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), VIII, 135, 144, 148; Nerşahî, *Târîhu Buḥârâ* (trc. ve nşr. Emîn Abdülmecîd Bedevî – Nasrullah Mübeşşir et-Tirâzî), Kahire 1385/1965, s. 24, 94-101, 103; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, VI, 97-98; Bağdâdî, *el-Farḡ* (Abdülhamîd), s. 257-259; Bîrûnî, *el-Âşârü'l-bâkiyye* (nşr. E. Sachau), Leipzig 1923, s. 211; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeyre), II, 273; İsfereyînî, *et-Tebşîr* (Hût), s. 130-132; Şehristânî, *el-Milel* (nşr. Muhammed Bedrân), Kahire 1951, s. 299; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 38-39, 51-52; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 263-264; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXII, 109-111; Browne, *LHP*, I, 318-323; E. L. Daniel, *The Political and Social History of Khurasan under Abbasid Rule: 747-820*, Minneapolis 1979, s. 137-147; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 16, 144, 215-216, 549; Âtîf Şükri Ebû Avz, *ez-*

Zendeḡa ve'z-zenâdiḡa, Amman, ts. (Dârü'l-fikr), s. 127-128; A. Y. Yakubovskii, "Vosstanie Mukanny Drizhenic hyudei u belyka odezhdashk", *SV*, V (1948), s. 35-54; İ. Babür Gündoğdu, *Hişam b. Hakîm el-Mukanna ve Mukannaiyye Hareketi* (yüksek lisans tezi, 2001), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; "al-Muḡanna", *EP* (İng.), VII, 500.

MUSTAFA ÖZ

MUKANNAİYYE

(المقتبية)

Mukanna' el-Horasânî'ye

(ö. 161/778 [?])

nisbet edilen aşırı Müşebbihe fırkası

(bk. MUKANNA' el-HORASÂNÎ).

MUKÂRAZA

(bk. MUDÂREBE).

MUKÂRİBÜ'L-HADİS

(مقارب الحديث)

Rivayetleri

sika muhaddislerin rivayetine yakın olan râvi anlamında ta'dîl terimi.

Sözlükte "yakın olmak, yaklaşmak" mânasındaki **kurb** kökünün "müfâale" kalıbından türetilen **mukârib** kelimesi "kalitesiz ve ucuz mal, iyi-kötü arası, orta halli şey veya kimse" demektir (*Lisânü'l-'Arab*, "krb" md.). Hadis terimi olarak rivayet ettiği hadis sika râvilerin rivayetine yakın olan, diğer bir ifadeyle hadisi şâz veya münker olmayan râvi için kullanılan düşük seviyede bir ta'dîl lafzıdır. **Mukâreb** şeklinde de zikredilmiştir. İlk defa İmam Mâlik tarafından kullanıldığı düşünülen bu lafızla aynı veya yakın anlamda olmak üzere "hadîsühü hadîsün mukârib, mâ ak-rabe hadîseh, semâuhü mukârib, hâlühü mukârib, mukâribü'l-hâl, mukâribü'l-emr, mukâribü'l-hak" gibi tabirlerle de rastlanmaktadır. Aynı kökten mütekârib de bu mânada bir ta'dîl lafzıdır. Genellikle râviyi niteleyen bu kavram bazan "isnâdün mukârib, senedühü mukârib" gibi isnadı, bazan da "hadîsün mukârib" gibi hadisi niteleyen bir sıfat olarak da zikredilmiştir.

İlk dönem ricâl ve usul âlimlerinin cerh ve ta'dîl lafızları tasnifinde yer almayan mukâribü'l-hadis terkibi bilindiği kadarıyla ilk defa İbnü's-Salâh tarafından ele alınmış (*'Ulümü'l-hadis*, s. 60), fakat cerh ve ta'dîlin hangi mertebesinde olduğu belirtilmemiştir. Cerh ve ta'dîl lafızlarını gidererek daha ayrıntılı biçimde tasnif eden sonraki hadis usulcülerinin bir kısmı bu terimi son mertebedeki ta'dîl lafızlarından sa-

yarken Süyûtî, Murtazâ ez-Zebîdî ve Tehânevî gibi âlimlerin yanı sıra çağdaş bazı araştırmacılar onu sondan bir önceki mertebede bulunan ta'dîl lafızları arasında zikretmiştir (*Bulḡatü'l-erib*, s. 203; *Kavâ'id fi 'ulümü'l-hadis*, s. 249). Bu durum kavramın "orta halli kimse" anlamına da uygun düşmektedir. Nitekim hadis ve ricâl kaynaklarında mukâribü'l-hadis olarak nitelendirilen birçok râvinin hadis münekkidi tarafından aynı zamanda "sika, sâlihu'l-hadis, şeyh, müstakimü'l-hadis, sahihu'l-hadis, hasenu'l-hadis, lâ be'se bih/bi-ahbârih" gibi iyi veya orta derecede ta'dîl lafızlarıyla ifade edilmesi, hatta Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Tirmizî gibi muhaddis-münekkidi mukâribü'l-hadis dedikleri kimseleri sağlam saymaları rivayetlerindeki bazı hatalara rağmen bu görüşü güçlendirmektedir (Tirmizî, "Şalât", 146, "Tefsîrü'l-Ḳur'ân", 45; Ahmed b. Hanbel, I, 126; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerḡ ve't-ta'dîl*, III, 149, 580; VIII, 201, 308).

Diğer taraftan bu tabiri mutlak mânada en hafif cerh lafızlarından sayanlar olduğu gibi "mukârib" ile "mukâreb" arasında harekeden doğan bir anlam farkı bulunduğu gerekçesiyle birincisinin "vasat bir râvi" anlamında bir ta'dîl ifadesi, ikincisinin "düşük seviyeli bir râvi" mânasında bir cerh lafzı olduğunu ileri süren hadis ve dil âlimleri yanında râvinin büsbütün terkinin gerektiren ağır cerh lafızlarından olduğunu söyleyenler de vardır (Süyûtî, I, 349; Kastallânî, I, 16). Bu farklı yaklaşımlara rağmen hadis âlimlerinin çoğunluğuna göre bir nevi övgü anlamı taşıyan mukâribü'l-hâl tabiriyle nitelendirilen râvi, sağlam ve güvenilir bir kimse olmasa da tamamen terkedilecek kadar zayıf sayılmaz. Ancak böyle bir râvinin tek başına rivayet ettiği hadis delil değeri taşımayıp güvenilir râvilerin hadisleriyle karşılaştırmak üzere (i'tibâr) yazılır (Sehâvî, I, 367) ve makbul râvilerin rivayetleriyle bağdaşması halinde kabul edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "krb" md.; Tirmizî, "Şalât", 146, "Tefsîrü'l-Ḳur'ân", 45; Ahmed b. Hanbel, *el-'İlel* (Koçyiğit), I, 126, 277; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerḡ ve't-ta'dîl*, I, 25; II, 170; III, 149, 367, 579-580; IV, 103; VI, 163; VII, 317; VIII, 201, 308, 435; IX, 282; a.mlf., *'İlelü'l-hadis*, Beyrut 1405/1985, I, 317; İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadis*, Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Mütenebbî), s. 60; Zehbî, *A'lâmü'n-nübelâ*, II, 198; VII, 383; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 35; III, 140-141; a.mlf., *el-Mükâza* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1405, s. 42, 77-78; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muḡis*, Beyrut 1403/1982, I, 366, 367; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1399/1979, I, 349; Kastallânî, *İrşâdü's-sânî*, Bey-

MUKÂRİBÜ'L-HADİS

rut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî), I, 16; M. Murtaza ez-Zebîdî, *Bülgatü'l-erib* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1408, s. 203; Zafer Ahmed et-Tehânevî, *Qavâ'id fi 'ulûmi'l-hadîs* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1392/1972, s. 249, 250; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 267; Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1996, s. 126; a.m.f., *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul 1998, s. 84, 88, 138; Emin Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İstanbul 1997, s. 176.

EMİN ÂŞIKUTLU

MUKARNAS

(مقرنس / مقرنس)

İslâm mimarisinde uygulanan bir geçiş unsuru.

Mukarnes imlâsıyla da yazılan **mukarnas** kelimesi son döneme ait Arapça, Farsça ve Osmanlıca sözlüklerde “kademeli çıkıntıları olan basamaklı çatma tavan; kubbe; bir başlık türü; rengârenk alacalı işleme” gibi anlamlarla karşılanmakta, buna mukabil klasik sözlüklerde yer almamaktadır. *Redhause*'ta halk arasında kullanılan ilmî bir tabir olduğu belirtilen kelimenin Grekçe **korônîs** (korniş) kelimesinden Arapçalaştırılarak türetilmiş olduğu kabul edilmektedir (*İA*, VIII, 564; *Eİ²* [İng.], VII, 501). Ancak *The Encyclopaedia of Islam*'da ileri sürülen, kelimenin bir halk tabiri olabileceği görüşü Batı dillerinden türetildiği kabulü ile çelişir ve esasen kelime halk arasında kullanılmamaktadır. Bu durumda mukarnasın, Batılılaşma hareketinin başlarında Batı dillerine ait ilmî terimlerin İslâmî terminolojiye çevrilmesi çalışmalarında ve özellikle mimarinin “Jugendstil / art nouveau” tarzının etkisinde kaldığı dönemde Almanca **karnies**ten türetilmiş olduğu düşünülebilir. Ayrıca kelimeyi türeten mimarın bunu Arapça'da bir benzerinin bulunduğunu bilmeden yaptığı da söylenebilir. Çünkü klasik Arapça sözlüklerde Osmanlılar'ın da İranlılar'ın da kullanmadıkları, dolayısıyla sözlüklerine almadıkları, eskiden beri bilinen başka bir mukarnes / mukarnas kelimesi daha bulunmakta (Lane, VII, 2519) ve “av şahini / atmacası” anlamına gelmektedir (kelimenin kökeni konusunda ileri sürülmüş farklı görüşler için bk. *SA*, II, 965).

Petekler dizisi ya da hücreler halinde istiflenmiş görüntü veren mukarnas, bulunduğu yerde hem taşıyıcı hem süsleyici işlev gördüğünden statik ve plastik görevleri birlikte üstlenerek diğer formlara göre çok farklı bir özellik taşır. Mukarnas, geometrik bir tasarımın üçüncü boyuta aktarılmış bir uygulaması olduğu için ışık-

İsfahan Cuma Camii'nin batı eyvanındaki mukarnas uygulaması

gölge oyunları ile soyut anlamlara açılabilen, bu sebeple de görünüş olarak müslüman sanatçının tasvirden uzak duran anlayışına cevap veren bir buluştur. Düz yüzeylerde olduğu kadar taçkapı ve mihrap kavsaralarında sıkça karşılaşılan bu unsur, mimari bünyeye bağlı biçimde yapım sırasındaki teknolojik süreçten doğduğu gibi ahşap ya da alçı malzemenin oyularak şekillendirilmesiyle de bütün içinden ortaya çıkabilir. Her durumda kullanıldığı yere göre genel üslûba katılımı oldukça zengindir.

Mukarnasın boyut değiştirme imkânları çok yönlü olduğundan yalın diziler halinde ilerleyen üçgen ya da prizmatik formlardan teşekkül ettiği gibi içi motif dolgulu hücreler halinde farklı doğrultularda yayılan, hatta bazı türlerinde damla şeklinde sarkıtlar yaparak plastik etkisi artırılmış örnekleri de vardır. Mukarnas işçiliği, denediği çeşitlemelere göre pek çok durumda üzerinde yer aldığı yapıyı tarihlendiren ya da ülkelere göre yapıya kimlik veren özellikler sunar. Mimaride konsol ya da kemer gibi unsurlara göre taşıyıcı ve görsel işlevleri üstlenmekle birlikte yatay ve düşey doğrultuda zengin imkânlarla üretilebilen, özellikle içbükey dönüşlerde, kubbelerin iç yüzeylerinde, sütun başlıklarını kavrayan konumlarda kolayca uygulanabilmesi, kısacası bir yüzeyden ötekine geçerken sağladığı akışkan doku üstünlüğü mukarnasa bir kullanım rahatlığı getirmiş, geçiş ve dönüş işlevlerini rahatça

sağlaması yanında ahşap, tuğla, taş, çini gibi çeşitli malzemeyle üretilebildiği için Orta Asya'dan Endülüs'e kadar genişleyen bir kültür coğrafyasında uzun süre müslüman mimarlara teknolojik bir üstünlük sağlamıştır.

Mukarnasın daha çok İslâm mimarisinde yaygınlık kazanmış olması bu unsurun sadece teknolojik bir çözüme cevap vermediğini, fakat inançlarla örtüşen soyut çağrışımlara da açık bir biçimlenme olduğunu göstermektedir. Doğadaki hiçbir şekle tam olarak benzemeyen, gölge-ışık etkileriyle çağrışım unsurları ortaya koyan mukarnas, İslâm estetiği bağlamında tam anlamıyla zenginleştirici (tezyinî) bir unsurdur. Böylesine güçlü bir etkiyle mimariye katılan bu unsurun kaynağı kesin olarak bilinmemektedir. İlk örnekler konusu tartışmalıdır.

Mukarnasın V. (XI.) yüzyılda Mısır'da ortaya çıktığı, bilinen ilk örneğin Kahire'de 478 (1085) tarihli Cüyüşî Camii'ndeki (Bedr el-Cemâli Meşhedi) minarede görüldüğü ileri sürülür. Buna göre kırk yıl sonra aynı şehirdeki Akmer Camii'nin cephesinde, niş dolgularında ve köşe elemanlarında tekrarlanmaktadır. Her iki örneğin de Fustat'taki Ebû's-Suûd Hamamı'nda bulunmuş boyalı stuko parçalarla bağlantılı olduğu varsayılır. Ayrıca Kahire ve Asvan'daki bazı türbelerin pandantif kesiminde tekrarlanan bu unsur, Keppel A. Cameron Creswell tarafından “stalaktit pandantif” olarak tanımlanır. Stalaktit sarkıtlı ya da damlalı bir oluşumdur. Mukarnası üçüncü boyuta taşıyan bu oluşum daha ileri bir aşamayı temsil eder, bu sebeple de daha geç tarihlerin ürünü olmalıdır.

Bir başka görüş en erken örneklerin Nişâbur'da bulunduğunu kabul eder. IX ve X. yüzyıla ait bu örnekler yine boyalı stuko parçalardır. İran bölgesinde konut mi-

Hâce Alem Minaresi'nin mukarnasları (yıkılmadan önce)

